
НИШ У ПУТОПИСНИМ СЛИКАМА ЖИВАНА ЖИВАНОВИЋА

Ослобођење Ниша и јужне Србије од Турака у Српско-турским ратовима 1876-77. године и њихово поновно присаједињење српској матици последице вишестолетног ропства, изнова је обновило интересовања српске културне и научне јавности за те "нове" просторе Краљевине Србије. Као плод таквих појачаних књижевних интересовања у деценији након Берлинског конгреса (1878), а затим и даље све до Балканских ратова (1912-13), настало је неколико значајних путописних књига о јужној Србији: *Путовање по Новој Србији* Сретена Л. Поповића (објављено у наставцима у часопису *Отаџбина* 1878. и 1880. године), *С Дрине на Нишаву* Милорада Поповића Шапчанина (објављена у Београду 1879. године), *Из Нове Србије* Мите Ракића (објављена у часопису *Отаџбина* у наставцима 1880. и 1881. године), *Са Дунава над Пчињу* Милана Ђ. Милићевића (објављена у Београду 1882. године), *С Мораве на Вардар* Стојана Новаковића (објављена у Београду 1886. године), *Из Београда у Солун и Скопље с Београдским певачким друштвом* Спире Калика (објављена у Београду 1894. године) и слично. Посебно мјесто у путописној литератури посвећеној Нишу, као највећем граду "нове" Србије, како су тада називали те поново ослобођене крајеве Српства, припада књизи *Ниш и нишке знаменитости* Живана Живановића (написаној у љето 1882. године, а објављеној годину дана касније у Београду, у издању Штампарије код Светог Саве).

Мада је оба рата за ослобођење од Турака провео "по кршним предјелима Јужне Србије од Рашке до Јавора",² Живан Живановић (1852-1931), каснији познати српски политичар и публициста, први пут долази у Ниш тек крајем јула мјесеца 1882. године, гдје је био одређен за наставника на учитељским предавањима, и тај једномјесечни боравак користи за писање путописне књиге посвећене овоме граду. Живановићев путописни поступак карактеришу два комплементарна наративна плана: – план путничких слика и – план историјских реминисценција. Путничке опсервације утемељене су на опису простора, људи и знаменитости у Нишу и околини, те на аутопоетичким медитацијама

² Живан Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Штампарија код Светог Саве, Београд, 1883, стр. 1. (Сви каснији цитати преузети су из истог издања. Број у загради након наведеног текста означавају преузету страну).

о природи путописног жанра, док су историјске реминисценције засноване на широком асоцијативном низању догађаја из нишке повијести: од рођења цара Константина Великог у овоме граду, преко сусрета Стефана Немање са Фридрихом Барбаросом, те првих насртаја Турака још 1372. године, до догађаја везаних за новију историју, као што су Чегарски бој и херојска судбина ресавског војводе Стевана Синђелића 1809. године, затим оснивање тајне ослободилачке акције 1874. године, као непосредне претходнице ослободилачким ратовима, те последњи ратови за ослобођење Ниша од Турака, у којима је са нарочитом пажњом обликован портрет и јунаштво Николе-Кола Рашића.

Живановић је свјестан да се слике са путовања заснивају на разноликим и сасвим слободним запажањима, те да се опира сваком умјетничком систему. Писати о предјелима, о градовима и животу у унутрашњости, није нимало лако, а као што се такав живот супротставља строгим нормама, тако су понекад "случајне мисли, нехотичне напомене, дражије од дубоких истраживања" (13). Зато и наглашава да ће казујући о Нишу и нишким знаменитостима "следовати само својим мислима и онако, како се појаве биће читаоцу на расположењу" (13).

Ниш у путописним сликама Живана Живановића представља синтезу херојске прошлости и динамичне садашњости у којој је представљена модерна урбанизација града и убрзани преображај турске касабе у европску варош. Аутора зато нарочито импресионира големи развој града за свега пет година од ослобођења, а путописна запажања прожета су наглашеним патриотизмом и бројним практичним савјетима и поукама.

Живановић детаљно описује главне нишке улице, предлаже неопложну замјену њихових турских назива у српска имена, упознаје нас са највећим грађевинама (међу којима нарочито доминира Саборна црква и двије гостионице "Европа" и "Берлин"), показује од колике користи су регулација и нивелација улица. При томе вјерује да је приликом установљена града направљена велика погрешка што није саграђен на десној обали Нишаве, која је много здравија за живот и уздигнутија а тиме и заштићенија од честих поплава ћудљиве ријеке и њених подземних вода. Зато и савјетује да све будуће државне грађевине, као што су окружни суд, начелство, учитељска школа, гимназија, жељезничка станица, буду подигнуте тамо гдје је у средњем вијеку Стефан Немања саградио Пантелејску цркву или у близини новоподигнуте касарне спрам београдског друма. Живановић расправља и о судбини нишке тврђаве, те је сасвим погрешно посматра искључиво као војни објекат, који је изгубио значај у новим условима ратовања. Отуда, предлаже њено рушење, заједно са калемегданском тврђавом у Београду или старим смедеревским градом.

Расправа о нишком начину живота добра је прилика за путописца да се осврне на умјерени менталитет Нишлија: "Прави Нишлија, оданде из места, није човек од вике и за параду. Они ћуте, седе на дому и раде свој посао. Људи су штедљиви и умерени. Не фермају моду и новачење" (26). Празником радо иду у околину на "теферич", било у Сићево, у Бању, у Јелашницу, у манастир Габровац, многи изађу и у винограде на Горици и Винуку. Нишлије су прилично побожни, имају четири цркве, међу којима је Саборна највећа ("штета је само што још нема иконостас" –наглашава путописац), али је при томе критичан према млађим дјевојкама ("модерним нишким госпојицама"), које приликом литургије у цркви заузимају прве редове и не дају старијима првенство.

Ниш је у годинама након ослобођења град разноврсних народности, разноликих одијевања, обичаја и навика, а најживље се то може уочити суботом, кад је пазарни дан, на главној пијаци, или у бројним кафанама и дућанима. Посебно мјесто припада европским конзулатима. Одмах послје Берлинског конгреса Француска, Енглеска, Аустрија, Италија и Турска послале су своје конзуле у Ниш, а путописац с поносом истиче како сваког празника њихове заставе дају овој мирној вароши "неки особен интернационални и светски облик" (32).

Живановић са задовољством наглашава да "скоро свака жена носи на упрти на леђима по једно детенце" (34), али га то подстиче и на размишљања о народном здрављу и прекомјерној смртности српског народа. Узроке томе препознаје у непримјереној и слабој народној одјећи, те у слабој или готово никаквој опремљености кућа "креветима са сламарицама". Зато и предлаже законодавцима да издају практичне налоге како би подигли културу становања и одијевања, јер је то најбоља превенција за добро здравље и дуг живот, а самим тим и за бујање и умножавање народа и јачање његове националне државе.

Путовање по нишкој околини и сусрет са знаменитим мјестима из прошлости подстиче Живановића на занимљиве историјске реминисценције. Ослањајући се на документарну грађу и жива усмена предања даје праве мале историјске студије о Ћеле-кули и Чегру, о шанчевима на Винуку и Горици, укратко се осврће на историјат Курвин-града, Нишке Бање и слично. У запису о Стевану Синђелићу, којег назива "српским Леонидом", те Чегарском боју 1809. године, Живановић се позива на свједочења чича Јове Станојевића из Доњег Матејевца, који је био одрастао дјечак у то вријеме и живо памтио ресавског војводу Синђелића и догађаје са Чегра, а затим и на документарне записе из Милићевићеве књиге *Кнежевина Србија*. За Живановића чегарски пораз је посљедица непромишљене и себичне неслоге и ривалства међу српским војводама ("вечно ће проклетство остати на војводи Милоју Петровићу"), а Ћеле-кула подједнако је опомена на ту "српску неслогу", колико и споменик Синђелићевој слави и јунаштву, али и, још више, непрекинута критика турског варварства и бестијалности.

Највише простора у књизи *Ниш и нишке знаменитости* посвећено је посљедњим ослободилачким ратовима 1876-77. године и тежњи јужне Србије и Ниша за присаједињењем српској државотворној матици. То је и разумљиво ако имамо у виду да су патриотска осјећања и успомене на тај велики и непосредно окончани историјски догађај била и најживља у свијести Нишлија. Живановић са нарочитом пажњом пише о оснивању тајног ослободилачког покрета 1874. године у Нишу и околини, са "војводом" Колетом Рашићем, Михаилом Божидарцем, свештеником нишким Петром Икономовићем, доктором Ђорђем Блесидесом и другима, који је имао за циљ подстрекавање Кнежевине Србије на ослободилачке ратове, те стварање непосредне подршке српској војсци у каснијим борбама.

Са посебним одушевљењем Живановић је обликовао портрет Николе-Кола Рашића, а сачињен је у великој мјери према казивању самог јунака и његових пријатеља, које је путописац непосредно упознао боравећи у љето 1882. године у овоме граду, а касније, радећи као професор Учитељске школе од 1883. до 1887. године, то познанство прерасло је у пријатељство и интензивно дружење.³ На то упућују прецизна казивања о организовању побуњеника, о тајним одласцима у Србију, а поготово вјешти дијалошки прикази сцена саслушања и ислеђивања Колета Рашића, која су проводиле турске власти у Нишу настојећи да разоткрију његову завјереничку дјелатност.

По менталитету Коле Рашић подсјећа Живановића на неготинскога Хајдук-Вељка, јер је изнад свега волио да ужива у животу: "Што има, подели са дружином. А народ из околине опет дели част са војводом Колем" (68). По слободарском духу и јунаштву био је без премца у Нишу и јужној Србији. Рођен је око 1840. године. Још у младости, 1858. године, додијало му је ропство под Турцима, те је одлучио да крене у Русију. У Неготину је сусрео Милоша Обреновића и послије познанства и разговора с њим одлучује да се врати у родни град и да се бори за његово ослобођење. Касније активности Колета Рашића не само да су биле организоване у дубокој тајности и уз много опасности због подозривих Турака, него су га доводиле у сукоб и са српским властима у Београду које су његову дјелатност сматрале за преураћену. Једанаест

³ Живко Милићевић као приређивач и редактор књиге *Србија у рајовима* Живана Живановића оставља о каснијем пријатељству Живановића и Рашића интересантан запис: "Опис живота и рада Николе-Кола Рашића, Живановић је саставио по казивању самога Рашића и његових многобројних пријатеља и познаника. Као професор у Нишу Живановић се спријатељио са Рашићем. Рашић је волео весело и безбрижан живот и трошио је далеко више него што је имао. То значи онај израз "сербез". На крају, запао је у материјалне тешкоће, па се, на молбу Живановића, Јован Ристић као намесник (1889-93) постао да се Рашићу и његовој породици обезбеди заслужена потпора и помоћ. Никола-Коле Рашић умро је у Нишу 1898. године." (Живан Живановић, *Србија у рајовима*, избор и редакција Живко Милићевић, Српска књижевна задруга, коло L, књига 342, Београд, 1958, стр. 72).

мјесеци прије почетка ослободилачких ратова, а у вријеме разбуктавања Херцеговачког устанка у јулу мјесецу 1875. године, Коле Рашић је само захваљујући својим доушницима међу Турцима успио да наново пребјегне у Србију, те да избјегне сигурно хапшење и смрт у турским казаматима.

Књигу *Ниш и нишке знаменитости* Живановић завршава са много прецизних појединости у којима су описани догађаји из првог и другог рата за ослобођење 1876-77. године. При томе, цитира званичне војне документе о преговорима и условима турске предаје и склапања примирја, као што користи и занимљиве епизоде из свјежег народног памћења. На крају путописа изложена је патриотска визија скорог ослобођења свих српских земаља и њиховог сједињења са Србијом, јер само у томе Живановић види потпуни и далекосежни смисао управо завршених ослободилачких ратова.

Ако пођемо од одређења путописа као документарно-умјетничког жанра, видјећемо на основу предочене анализе да је књига *Ниш и нишке знаменитости* ближа документарном и фактографском, него умјетничком и књижевном. По образовању педагог и природњак, а по одређењу публициста и историчар, Живан Живановић није имао примарног умјетничког и литерарног интересовања. Отуда његов путописни поступак не обилује књижевним описима и умјетничким онеобичавањима, узбудљивим путничким сликама, психолошким анализама савременика, нити етнографским записима, усменом и фолклорном грађом и језичким студијама Ниша и околине. Управо све то било би интересно и од користи за савременог читаоца. Намјесто тога доминирају географски и просторни описи, историјски огледи и расправе о појединим битним догађајима из прошлости овога поднебља, искрени патриотизам и егзалтирани занос пред ослобођеним просторима Српства, те бројни практични савјети и поуке који могу бити од користи за лакши свакодневни живот и убрзану урбанизацију града. Све то, Живановићево дјело приближава више публицистичкој и историографској расправи, него ли путописној прози у ужем смислу, али му то не умањује књижевноисторијски и документарни значај, што му прибавља достојно мјесто у породици српских путописа о јужној Србији и Нишу као природном центру ове српске области.

др Горан Максимовић

